

УДК 159:343.102

Матвєєва О. А. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Розглянуто питання гендерних відмінностей агресивної поведінки працівників слідчих підрозділів. Визначено поняття, зміст і вияви агресії. Наведено дані емпіричного дослідження гендерних особливостей агресивності працівників слідства.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, гендерна роль.

У міжособистісному контакті ми проводимо значну частину свого життя, саме суспільство встановлює соціальні норми поведінки, у ставленні до яких людей розподіляють на добродесних і тих, хто цих норм не дотримується. У контексті останніх подій у світі, нашій країні та дрібних соціальних групах помітною є тенденція до загального зростання рівня агресивних виявів.

Агресія з-поміж усіх індивідуально-особистісних характеристик є однією з головних, що позначаються на якості соціального життя та побуту кожної людини. Цим зумовлена посилена увага психологів упродовж останніх десятиліть до проблем агресії.

Стреси повсякденного життя, розпад традиційної структури сім'ї, інформаційна втома, постійне насильство в роботі працівників поліції – ці та інші причини призводять до посилення тривожності й агресивності. За таких обставин набуває актуальності аналіз проблеми виявів і рівня агресії. Якщо агресія як загальний психічний і соціальний феномен часто є предметом досліджень, то гендерні відмінності в агресії вивчено недостатньо.

Кожній гендерній ролі притаманні певні риси, які є відображенням наявних стереотипів мужності та жіночності. Чоловік має бути сильним, незалежним, активним, агресивним, самодостатнім, орієнтованим на індивідуальні досягнення тощо; жінка – ніжною, тактовною, терплячою, слабкою, залежною, емоційною, орієнтованою на сім'ю. Нині дедалі частіше

надмірним стає рівень агресивності як у чоловіків, так й у жінок, і суспільству стає значно складніше протистояти цій проблемі [1].

Дослідженню феномену агресії, агресивної поведінки людини у психології присвячено чимало монографій, оглядових публікацій, дисертаційних робіт. Низка відомих українських науковців зробили вагомий внесок у дослідження сутності агресії (Н. В. Алікіна, В. І. Барко, А. Ф. Зелінський, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, В. М. Синьов, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін.).

Загальні аспекти агресивної поведінки людини, її сутність і витоки ґрунтовно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені (Л. М. Аболін, А. Ассінгер, А. Бандура, Ф. Б. Березін, Л. Берковіц, Р. Берон, О. О. Бодальов, І. Б. Бойко, Л. Ф. Бурлачук, В. В. Горінов, І. В. Горшков, Д. М. Давидов, Є. Г. Дозорцева, М. О. Качаєва, Є. Керрол, С. Л. Кравчук, І. В. Крук, К. Лоренц, Л. О. Пережогін, Ф. Ріман, Д. Річардсон, О. М. Столяренко, Б. В. Шостакович та ін.).

Правові аспекти агресивності й агресії, що пов'язані із психологічними особливостями особистості, специфікою діяльності працівників правоохоронних органів, відображено в дослідженнях В. Г. Андросюка, Л. М. Балабанової, В. О. Лефтерова, Т. Р. Морозової, О. В. Тімченка та ін.

Мета цієї статті – висвітлити гендерні відмінності вияву агресивності у працівників слідчих підрозділів.

Об'єкт дослідження – феномен агресивності у працівників слідчих підрозділів; предмет – гендерні особливості вияву агресивності.

Історія людства переконливо доводить, що агресія є невід'ємною частиною життя особи й суспільства. У перекладі з латинської мови «агресія» означає «напад». Нині термін «агресія» вживають надзвичайно широко. Цей феномен пов'язують і з негативними емоціями (наприклад гнівом), і з негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також з негативними установками (наприклад, расовими упередженнями) і деструктивними діями.

Сучасна психологія розглядає агресивність як порівняно стійку межу особи. Рівень агресивності, будучи біологічно детермінованим, у людському середовищі зазнає певних змін і визначається як ступенем соціалізації, так й етнокультурними нормами, вимогами, установками.

У сучасній психології поняття «агресивність людини» має декілька значень. Розрізняють агресію як наслідок фрустрації; інструментальну агресію – спосіб досягнення значущої мети; ситуативну агресію – особа, що намагається захищати дівчину від хуліганів, іноді вимушена діяти агресивно; агресивність як властивість особи, схильність людини здійснювати акти фізичної або вербальної агресії, спрямованої проти інших людей. Сфера дії моральної оцінки не поширюється на так звані зовнішні моральні дії. Агресивність є рисою вдачі, однією з найважливіших характеристик дій і вчинків, які визначають і встановлюють взаємини між людьми; а також дією індивідуума, особи.

У побутовому, буденному розумінні слово «агресія» означає дію, спрямовану на порушення фізичної та психічної цілісності людини (або групи людей), що призводить до знищення; як завдання матеріального збитку.

Поняття *aggredi* (агресивний) походить від слова *adgradi*, яке в буквальному тлумаченні означає *gradus* – крок, *ad* – на, тобто «рухатися на», «наступати». У первинному сенсі бути агресивним означало «рухатися в напрямі мети без зволікання, без страху та сумніву» [2, с. 308].

Більшість авторів, зазначають Р. Берон і Д. Річардсон, схиляються до тлумачення агресії як будь-якої форми поведінки, що спрямована на образу або завдання шкоди іншій живій істоті, що не має такого прагнення. Агресивність автори розглядають як модель поведінки, а не як емоцію, мотив або установку [3].

Агресивність людини та її схильність до агресивної поведінки суттєво детермінуються особливостями її індивідуального розвитку. Виникнення агресивної поведінки спричинено комплексом факторів, зокрема: віком, статтю, індивідуальними особливостями, зовнішніми фізичними й соціальними умовами. Наприклад, потенціювати агресивність цілком можуть такі зовнішні обставини, як шум, спека, тіснява, екологічні проблеми тощо. Проте вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників, відіграє безпосереднє соціальне оточення.

У дорослих людей вияви агресивної поведінки визначені переважно їхніми індивідуальними особливостями. До індивідуально-особистісних характеристик, що потенціюють агресивну поведінку, належать такі риси, як острах суспільного

несхвалення, дратівливість, підозріливість, забобонність, а також схильність до почуття сорому замість провини.

Якщо оцінювати вплив гендерного фактора, то чоловіки демонструють вищі рівні прямої та фізичної агресії, а жінки – непрямой і вербальної. Загалом чоловічій статі притаманна схильність до фізичного насильства, водночас жінки частіше використовують його психологічний варіант.

Вищий рівень агресивності в чоловіків констатовано в низці досліджень, хоча деякі автори це, здавалося б, очевидне положення заперечують. Зокрема, Т. Тігер на підставі ґрунтовного аналізу даних стверджує, що до шести років відмінностей між хлопчиками й дівчатками немає, лише згодом виникають відмінності, обумовлені статево-рольовим вихованням. Дослідники А. Фродо і Дж. Маколей теж не поділяють думку про вищий рівень агресивності чоловіків. Вони вважають, що жінки, маючи вираженішу емпатію, тривогу та почуття провини, пригнічують у себе відкритий вияв агресивності там, де чоловіки її не приховують. Насправді жінки не менше схильні до агресії, якщо розцінюють свої дії як справедливі чи відчують себе вільними від відповідальності. Учений П. А. Ковальов із цього приводу зауважує, що особи чоловічої статі переважно схильні до прямої та непрямой фізичної агресії (бійці), а також до прямої вербальної, а особи жіночої статі – до непрямой вербальної агресії.

Агресивність чоловіків і жінок різниться за вектором спрямування агресивного афекту: якщо вияви зовнішньої відкритої агресії більше притаманні чоловікам, то жінкам властива внутрішньо спрямована агресія, яка супроводжується почуттям безпорадності, безнадійності, самотності.

Дані дослідження Л. Чаговця свідчать, що у чоловіків перше місце за рівнем виявлення займає фізична агресія, друге – вербальна, третє – негативізм, четверте – роздратованість, п'яте – непряма агресія. У жінок на першому місці вербальна агресія, на другому – роздратованість, на третьому – фізична агресія, на четвертому – негативізм, на п'ятому – непряма агресія. У жінок, порівняно з чоловіками, меншою мірою виявляються фізична агресія і негативізм, а більшою – непряма агресія та роздратованість [4].

Науковець Я. Ю. Копейко зазначає, що в чоловіків і жінок між агресивною поведінкою та рівнем тривожності наявний певний

зв'язок різного характеру. У чоловіків цей зв'язок зворотний, а в жінок – прямий. Автор доходить висновку, що агресивна поведінка чоловіків безпосередня і пов'язана з контрольною функцією Супер-Его. У жінок така поведінка є захисним механізмом, пов'язаним, передусім, із «силою-слабкістю Его» [5, с. 30–31].

Крім цього, є статеві відмінності у ставленні до агресії. Дослідник Р. Берон і Д. Річардсон [3, с. 143] зазначають, посилаючись на низку інших авторів, що жінки, на відміну від чоловіків, вважають схильність до домінування у свого потенційного чоловіка вельми привабливою рисою. Ці дані надають можливість біологам припускати, що наполегливість як форма вияву агресивності може допомагати чоловікам передавати свої гени наступному поколінню. Чоловіки після агресивної поведінки, здебільшого, слабше відчувають провину і тривогу. Жінки ж, навпаки, стурбовані можливими її наслідками. Виявивши агресію, вони будуть реагувати на неї почуттям провини і страху, стверджує Х. Хекхаузен [6, с. 366].

Жінки розглядають агресію як вираження емоційного напруження в гніві. Чоловіки ж ставляться до агресії як до інструменту, вважаючи її моделлю поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітної соціальної та матеріальної винагороди [3, с. 218].

Статеві відмінності у фізичній агресії найпомітніші в ситуаціях, коли до агресії змушені вдатися (наприклад, у зв'язку з виконанням соціальної ролі), на відміну від ситуацій, коли до неї вдаються без жодного примусу. Крім того, схильність чоловіків демонструвати агресію очевидніша після сильної провокації, ніж за її браку [3, с. 220].

Стратегія професіоналізації жінки, основний шлях або вибір, у якому зосереджені мета, завдання професіоналізації, загалом спрямовані на подолання суперечності між гендерною і професійною роллю. На думку дослідників, професійна роль для жінки найчастіше має другорядне значення в ціннісній картині світу й підпорядкована гендеру. Постійне співвідношення стратегій професіоналізації з гендерною роллю створює умови для напруження, невдоволеності й обмежує жінку в її самореалізації: професійних цілей або немає, або ними постійно жертвують жінки, або досягнення їх сприймають як надто проблемне [7]. У зв'язку із цим стратегія професіоналізації жінки специфічна, жінка може демонструвати: відмову від

професіоналізації на користь гендерної ролі; підпорядкування професійних прагнень гендерної ролі; орієнтування на поєднання професійної та гендерної ролей.

Відмінності в агресії можуть бути зумовлені гендерними ролями, які захочують вияв чоловіками агресії в певних формах, тоді як агресивність жінок засуджують. Чоловіків нерідко підштовхує до агресії соціум, ставлячи під сумнів їхнє суспільне становище або самоповагу. Жінки, навпаки, відчувають збентеження, якщо доводиться виявляти агресію на людях. Чоловіки віддають перевагу ролям, у яких необхідно виявляти агресію (у військовій або спортивній сферах), а для більшості жінок агресивність абсолютно недоречна (наприклад, мати, секретар, учитель).

На підставі зазначеного доходимо висновку, що емоції та почуття в чоловіків і жінок однакові, проте у зв'язку з їхніми гендерними ролями вони виражають їх по-різному.

Емпіричне дослідження було проведене нами в Головному управлінні Національної поліції в Чернівецькій області, у якому взяли участь 50 респондентів (25 чоловіків і 25 жінок) віком 22–40 років. Для цього було обрано методика діагностування показників і форм агресії Басса-Дарки. Розробляючи опитувальник, диференціюючи вияви агресії та ворожості, автори виокремили такі типи реакцій:

Фа – фізична агресія (застосування агресії до іншої людини);

На – непрямая агресія (спрямована на іншого у формі глузувань або не спрямована ні на кого – тупотіння ногами, розбиття посуду тощо);

Р – роздратування (готовність до вияву агресії, брутальності);

Н – негативізм (опозиційні реакції, спрямовані проти встановлених правил, звичаїв);

О – образливість (заздрість, ненависть і на весь світ);

П – підозріливість (недовіра до людей, що ґрунтується на прагненні завдати шкоду);

Ва – вербальна агресія (вираження негативних почуттів у формі скандалу, крику);

Пп – почуття провини (ступінь переконаності людини, що вона погана);

Ів – індивідуальна ворожість;

Іа – індивідуальна агресія.

Установлено гендерні відмінності вияву різних форм агресії. Зокрема, вербальна агресія в жінок вища, ніж у чоловіків, на 14 %,

почуття провини – на 28 %, непряма форма агресії – на 12 %. Проте в чоловіків фізична форма агресії виявляється більшою мірою, ніж у жінок, на 37 %, підозріливість – на 9 %, негативізм – на 33 %. Чоловіки і жінки однаковою мірою схильні до образи та роздратування. Так, у чоловіків рівень агресії загалом вищий, ніж у жінок, на 25 %. Крім цього, показник «Ів» переважає в чоловіків, хоча відмінність між ними незначна.

Індекс агресивності – вираження негативних почуттів за найменшого порушення вербально або фізично – також переважає в чоловіків.

Відповідно до отриманих результатів, доходимо висновку, що чоловіки часом не можуть упертися з бажанням нашкодити комусь; здатні вдарити людину; якщо хтось спробує вдарити чи застосувати силу – вони завжди готові дати відсіч, але першими в бій ідуть лише за необхідності та для захисту власних прав. Чоловіки насторожено ставляться до людей, що позитивно налаштовані до них, іноді вважають, що з них насміхаються поза спиною, недовірливі до слів інших. Показник «Ка» свідчить, що жінки-слідчі схильні до поширення пліток, «метання предметів та хлопання дверми», перепадів настрою, можуть виплеснути свій гнів, ударивши якийсь предмет (наприклад, рукою по столу тощо). Результати за шкалою «Н» у жінок свідчить про те, що вони здатні дотримуватися встановлених правил, підпорядковуватися наказам і вважають, що це правильне рішення, однак їм не до вподоби, коли їх «дратують».

Опитані чоловіки й жінки продемонстрували низькі показники за шкалою «Р». Для працівника правоохоронних органів дуже важливо бути емоційно стабільним і володіти собою не тільки в стресовій ситуації, а й у повсякденному житті. Цей показник підтверджує, що і чоловіки, і жінки-слідчі добре вміють контролювати свій емоційний стан. Однак у представників як жіночої, так і чоловічої статі час від часу може виникати почуття заздрощів, іноді почуття того, що життя несправедливе, вони не завжди здатні скористатися сприятливими обставинами на власну користь. Якщо чоловіки-слідчі чимось не вдоволені, вони обов'язково про це скажуть і заявлять про себе, вони частіше, ніж жінки-слідчі, не погоджуються з колегами, мають власну думку, намагаються поставити людей на своє місце.

Таким чином, агресія – складний, багаторівневий феномен: цим поняттям позначають різноманітні за цілями, механізмами, методами й результатами індивідуальні та групові дії людей.

Саме тому всі сучасні дослідження орієнтовані на комплексне вивчення різних рівнів і компонентів агресії.

На підставі здійсненого дослідження визначено гендерні відмінності агресії працівників слідчих підрозділів. Установлено, що чоловікам притаманні відкриті форми агресії, жінки ж більше схильні до непрямой агресії. Показники гендерної агресивності працівників слідства зумовлені соціальними стереотипами щодо поведінки чоловіків і жінок. Виявляти агресію відкрито для жінок є неприйнятним, вони «мають бути» ніжними, спокійними, турботливими, проте жінки схильні до вербальної форми агресії, хоча після її виявлення відчувають провину й образу на людей, з вини яких це сталося; жінки обирають приховані форми агресії. Чоловіки ж, навпаки, виявляючи агресію відверто, доводять свою силу, а фізичною формою агресії вони утверджують принцип «перемагає сильніший».

Жінки більш сенситивні та вразливі, грубий вияв агресії, зазвичай, їм не властивий. Тому вони замінюють фізичну агресію вербальною, а деякі з них камуфлюють агресивність іронією та сарказмом. Це виглядає м'якше, але діє болючіше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попова Л. В. Гендерные аспекты самореализации личности : учеб. пособие по спецкурсу / Л. В. Попова. – М. : Прометей, 1996. – 42 с.
2. Дяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2001. – 576 с.
3. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Чаговец Л. Психологічні особливості агресивності старших підлітків / Л. Чаговец // Психолог. – 2004. – № 13. – С. 16–18.
5. Копейко Я. Ю. Гендерные аспекты агрессивности / Я. Ю. Копейко // Психология XXI века : тезисы науч.-практ. конф. – СПб. : СПбГУ, 2000. – С. 29–37.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с. – (Серия «Мастера психологии»).
7. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.12.2016